

# Kung Tawagin Siya’y Angela Buruka: Sa Alaala ni Angela Manalang-Gloria

NILES JORDAN BREIS

“Mabataon na naman ang buray ni *Angela Buruka!*”

Sa wikang Bikol, maisasalin ang gayong pangungusap na “Napakabaho na naman ng puki ni *Angela Buruka!*” Ito ang madalas na sinasabi ng aking Tia Ebing sa tuwing kumakalat ang nakaduduwal na amoy ng nabasa na sako-sakong bigas sa malaking bodega ni Angela Buruka. Iba nga pala talaga ang baho ng nabasa na sako-sakong bigas. Parang kumakapit sa anit, sumisibsib sa balat. Talagang nakasusuka pero wala ni isa mang maglakas-loob na sumugod upang magreklamo. Magtatawanan na lamang ang lahat ng nakarinig sa mga sumusunod pang pagtatalak ni Tia Ebing pero nahalata ko na, noon pa man, na mas nasusuka sila sa pangalang *Angela Buruka* kaysa sa naturang amoy.

Nawala rin sa isip ko ang kaugnay pang pagtataka sa gayong gawi ng mga tao sa amin hanggang sa ako mismo ang nasusuka kay Angela Buruka.



Disyembre 1980. Galing ako noon sa plaza, sa tapat ng munisipyo. Bumuhos ang ulan kaya natigil ang pampaskong palabas ng *White Carabao*, isang lokal na sibikong organisasyon sa aming bayan. Tulad ng maraming manonood, hangos din akong pauwi sa takot na makulong nang lalong lumakas ang ulan. Hindi pa rin ako umabot sa amin; nagpasiya akong sumilong sa bahay ni *Angela Buruka*, sa kanto ng Bonifacio St. at Lawton St.

Paboritong silungan ng marami ang nasabing bahay dahil sa may kahabaan nitong *media agua* na yari sa tisa. Mga paa mo nga lang naman ang mababasa kapag sumilong ka at mula rito, malapit na ang pinakabukana ng aming Brgy. Cormidal, may mga 30 metro na lamang ang layo mula sa naturang kanto.



Mga magkakalahating oras din akong nakasilong ng marinig ko ang pagbukas ng bintanang *capiz* sa tapat ko, kasunod ang malutong na pagmumura:

“Humali ka diyan na hijo de puta ka!” (Anak ng puta, umalis ka diyan!)

Mula sa pagkasilong, tiningala ko ang babaeng nakadungaw sa bintana; dinuro niya ako at inulit ang pagpapaalis sa akin. Hindi ko alam kung bakit

napako ako sa kinatatayuan gayong malakas pa rin ang ulan. Pilit kong tinandaan ang mukha ni *Angela Buruka*. Sa kauna-unahang pagkakataon ay nakita ko rin siya. Alam kong siya si Angela, batay na rin sa paglalarawan ng mga taga-amin: hitsurang Miss Tapia—matulis ang pagkakatikwas ng antipara, halos hugis itlog ang mukha, matangos ang ilong.

Umiistakato na ang kaniyang *puñeta* pero hindi ko gaanong pinapansin. Nakatanga pa rin ako sa kaniya hanggang, mula sa bintana, bigla na lamang may bumuhos sa tapat ko—mapalot na mapalot.

“Ihi!” sigaw ko, sabay karipas nang takbo.



Umubog, ‘ika nga, sa buong Brgy. Cormidal ang nangyari sa akin. May nabiktima na naman daw ang bulok na ihi ni *Angela Buruka*. Hindi raw pinatawad pati bata kaya ayun, nilagnat. Hindi nga lang pala ako; karamihan sa mga istambay sa amin ay sinabuyan na rin ng ihi pagkat ayaw na ayaw nga raw ni *Angela Buruka* na may nakikisilong sa kaniyang *media agua*. Payo ng aking Tio Manuel:

“Aristokrata ang hayup na burukang ‘yan. Tandaan mo na asul ang kaniyang dugo samantalang ang sa ‘yo ay pula lang. Matuto ka.”

Natuto nga ako. Natutong magalit. At sa murang isipan, natutong magbalangkas ng ilang kongkretong hakbang upang makaganti sa kababuyang ginawa sa akin.



Bato. Batong dalig—may katulisan at, ayon sa matatanda, buhay. Ito ang ilang ulit ko ring ipinukol sa bahay ng aking bagong mortal na kaaway. Lusot ang mga yaon sa malalaking bintanang *capiz* na madalas ay bukas. Palibhasa, lahat ng bintana ay pulos nasa ikalawang *escalon* o palapag na sadyang napakataas para akyatin ng sinumang magtangkang magnakaw; ang buong ibaba naman ay bodega. Sa bawat ipinukol na bato, laging may nababasag na kung ano, at saka lamang ako sisibad nang takbo; didistansya ng ilang metro para huminto at hihintaying dumungaw si *Angela Buruka*.

Pero nagsawa rin ako sa kababato sa pangamba na baka kalauna’y ipahuli ako sa pulis. Sinarili ko ang isinakatuparang “paghihiganti”. Hindi naman nagsawa ang mga taga-amin sa kalilibak kay *Angela Buruka*. Isa na rito ang tungkol sa kaniyang pagiging matapobre.

*Sikad-sikad* ang tawag namin sa *pedicab*; *parasikad-sikad* naman ang tawag namin sa pumapasada ng *sikad-sikad*. Sila ang nagpapatotoo na matapobre nga si *Angela Buruka*. Sa tuwing sasakay daw ito ng *sikad-sikad*, nakatakip ang ilong, at pagbaba iniitsa ang barya-baryang bayad sa halip na iabot nang maayos. Minsan, may pahabol pa raw na, “Magkarigos ka!” o “Maligo ka!” Ayon naman sa ilang sarili niyang manggagawa sa niyugan, lagi raw ipinamumukha ni *Angela Buruka* na mga bantay-salakay sila. Nagtitiis na lang daw sila pagkat ayaw masisante. Inamin mismo ni *Angela Buruka* ang bagay na ito sa panayam na isinaaklat nina Ed Alegre at Doreen Fernandez. Sa *Writers and Their Milieu*,

tila ipinagmamalaki pa nga ni *Angela Buruka* na siya lahat ang nag-aasikaso ng buong niyugan (at maging sa lahat ng kaniyang negosyo) pagkat hindi umano mapagkakatiwalaan ang kahit sino.

Sino na lang ba ang salitang “makata”. Aksidente pa nga, kung tutuusin, ang pagkakatuklas ang isa sa mga haligi ng panulaang Ingles sa bansa.

Nasa huling taon ako sa elementarya nang ipasaulo sa amin ang *To the Western Stars* ni Angela Manang-Gloria. Ang pinakamagaling bumigkas ng naturang tula ang mapipiling ilaban sa buong unang distrito ng Albay para sa taunang *English Festival*. Bilang nangungunang mag-aaral sa aming klase, malaking hamon para sa akin na mangibabaw sa nakatakdang patimpalak. Isa pa, talagang hilig ko na noon pa man ang panitikan. Dibdibang pagsasanay ang ginawa ko: ilang gabi akong nagpaturo kay Mam Lily, kapitbahay naming guro ng Ingles sa Mababang Paaralan ng San Francisco, Malilipot, Albay, karatig-bayan ng Tabaco kung papuntang Lungsod ng Legaspi ang biyahe. Dumadayo pa ako ng pantalan (*Quachegan* ang tawag sa amin; hango sa pamilyang Intsik na may monopolyo noon ng lukad at kopra sa buong bayan) at tinitiyak ko muna na namumutiktik ng bituin ang kalangitan bago ko simulang bigkasin ang kahit unang saknong ng tula:

*Set me adrift in the bay tonight  
Tonight when the gray winds blow  
Over the hills to the western stars  
My banca and I must go.*

Kakatwa na marahil ang ilang ikinikilos ko nang mga panahong yaon. Pilit kung pinalulungkot ang gabi at pinaniniwala ang sarili na isa rin akong wasak na puso o kaya’y nangungulila sa naglahong pag-ibig upang lubos kong maramdaman ang tila impit na paghihinagpis ng tinig sa tula. Pilit kong sinusuo ang kaluluwa ng salamin, pinanonood ko ang sarili kung paano tumutugma ang bawat muwestra o malikhaing galaw na maiuugnay sa mga piling salita o kataga.

Minsan, agarang pinahinto ako ni Mam Lily matapos kong bigkasin ang pamagat at may-akda ng tula. Baka makatulong aniya sa akin kung kilala ko ang mismong may-akda. Umiling ako. Nagulat siya ng malamang hindi ko alam na si *Angela Buruka* at Angela Manalang-Gloria ay iisang tao. Pagkagulat yaon na kaagad na napalitan ng pagkagalit:

“Tarantado ka palang bata ka! Pagka-*buruka* lang ni Angela ang alam mo. Gagaya ka pa sa mga mangmang dito sa atin na wala nang ginawa kundi libakin si Angela. Tanga!”

Matapos akong manalo ng unang gantimpala, sinadya kong dumaan kina Angela at nagbakasakaling dumungaw siya upang arking maipakita ang suot ko pang gintong medalya, at maiparinig na rin ang sarili kong bersiyon ng *To the Western Stars*. Walang lumitaw sa bintana pero binigkas ko pa rin ang tula na para bang pinanonood niya ako; pinalakpakan ko ang sarili pagkatapos at matikas na yumukod. Sa gayong akto ako nadungawan ni Angela, nanlaki ang mga mata na suminghal:

“Hayup na aki ka! Yaon ka na naman digdi!” (Hayup na bata ka! Andito ka na naman!)

Mabilis din siyang nawala; nang bumalik ay may dala-dalang orinola. Hindi ko inilagan ang mapalot na mapalot na ihi. Binigkas ko nang buong lakas ang kaniyang tula at muling yumukod.

Nakatanga siya nang may katagalan, hawak-hawak pa rin ang orinola. Yumukod ako sa ikatlong pagkakataon at tumakbo pauwi.



Pinangarap ko mula noon na makilala nang personal si Angela lalo't nababansag na, para sa akin, ang kaniyang imahen bilang *buruka*. Sa kuwento-kuwento ng matatanda, si *Buruka* ay isang matandang pangit, hindi lamang ang pisikal na kaanyuan kundi pati ang kalooban. Isa siya umanong bruha—maitim nga daw ang budhi at isa umano sa mga naiinggit sa kagandahan ni *Daragang Magayon* na ngayo'y naging Bulkang Mayon. Mailap na *buruka* si Angela sa buong Tabaco. Kakaunti ang nakakita sa kaniyang reputasyon bilang misteryong babae na ipinananakot din ng ilang magulang sa mga anak-anak na hindi agad umuuwi sa sari-sariling bahay kapag lumalatag na ang dilim. Dumating ang mga panahon na bibihira na siyang lumabas, ni dumungaw sa bintana pero alam ng marami na malakas pa ang matanda sa tuwing mababasag ang katahimikan ng gabi dahil sa malalamyos na tugtugin na nagmumula sa Smith Bell, ang tawag ng mayayaman sa kaniyang bahay. Mga klasikal na musika yaon at kung minsan, maririnig din sa iba pang barangay sa poblasyon ang ilang nakapagpapaindak na pagtipa sa piyano. Muli, ipahahabol pa rin ng iba ang ganitong komentaryo.

“Su *Buruka*, nagpapasiram-siram na naman.” (Nagpapasarap na naman ang *Buruka*.)

Hindi ko tinangkang ipagtanggol noon si Angela sa kahit kanino. Mas nakatuon ang aking pansin sa kung papaano ko siya makakausap. Siya na habang tumatagal ay lalo pang nagiging mailap. Ayaw na raw tumanggap ng kahit sinong panauhin at lalo pa raw naging masungit maging sa sarili niyang apo.

Ani Melvin, kaibigan ko na nobyo noon ni Almira, apo ni Angela:

“Kakausapin mo ang matanda? Paano mo gagawin ‘yun?”

Mismong ang mga manunulat na sina Alegre at Fernandez ay nahirapan na siya'y makapanayam. Gumamit pa sila ng “tulay” pero nang magsimula ang kumbersasyon, natuklasan nila na lutang pa rin ang ilang likas na tatak-Angela: Asertibo ukol sa kabuluhan ng kaniyang kinagisnang panahon at walang preno ang bibig sa pagkamalikhain.

Binalak ko noon na kaibiganin si Almira at ang isa pang apo ni Angela, si Evangeline. Noong hayksul, tinangka ko pa ngang ligawan ang huli makadalaw lamang ako sa bahay sa pagbabakasakaling makapanayam ang matanda. Wala rin. Talagang bawal ang pumasok, lalo't mga estranghero. Itinigil ko na ang pagpipilit; nagkasya na lamang ako na humanga mula sa malayo. Mula sa kaniyang pagiging *buruka*, unti-unti siyang naging maladiyosa sa aking paningin—isang maladiyosa na mahirap abutin pero lagi ko naman baon-baon lalo't sa aking mga pagninilay ukol sa kung papaano maging isang manunulat na katulad niya, kakabit ang

tanong na “Papaano kaya nagbukal ang ilang romantikong pananalinghaga mula sa panulat ng isang makata na galit sa mga hindi niya kauri?”



Hindi tayo kauri ni *Angela Buruka* at isinusumpa siya ng maraming Tabaqueños.”

Ito nga mismo ang buod ng argumento ng isang konsehal sa amin nang malaman niya ang paghahangad kong magawaran ng pahabol na parangal ang matanda na nang yumao ay hindi man lang binigyan ng kaukulang seremonyas. Iginiit ko na hindi na mahalaga kung may mga makata sa Ingles—bilang Tabaqueño na pinagpipitaganan pa rin hanggang sa ngayon bilang isa sa mahuhusay na manunulat sa Pilipinas. Idinagdag ko pa na dapat pa ngang sa larangan ng panitikan. May kagat, ‘ika nga, ang sagot sa akin ng konsehal:

“Kapritso mo lang ‘yang para-parangal. Palibhasa, isa ka ring makata.”

Inaamin ko: sa kolehiyo noon, nagpasiya na akong gumawa ng ilang hakbang upang ipamulat sa aking mga kababayan na mas karapat-dapat mapabilang si Angela sa ilang tanyag na Tabaqueña tulad ni Tecla San Andres-Ziga, ang kauna-unahang babaeng bar *topnotcher* sa bansa. Bagama’t ipinanganak si Angela sa Guagua, Pampanga, sa lungsod na namin siya tumira nang napakatagal, at masasabing ang Tabaco mismo bilang lokal na pook ay itinampok sa ilang tula niya na hitik sa mga metaporang dinukal mula sa ganda’t hiwaga ng kalikasan. Marahil, isa ngang personal na kapritso ang lahat pagkat wala akong ibang maisip na kongkretong paraan upang makapagpasalamat kay Angela.

Tatlong pagninilay ang naging bunga ng aking pagsubaybay sa kaputol na bahagi ng kaniyang buhay bilang makatang Tabaqueño:



Una, tunay ngang walang iisang katauhan na nananahan sa iisang katawan. At sa masalimuot na buhay ng halimbawa’y manunulat, magkakatunggali minsan ang mga nahuhubog na katauhan at pilit pa ring namamayani ang hindi paghingi ng paumanhin sa mas mabulas, mas matingskad na katauhan bilang manlilikha ng mga dekalidad na akda. Hindi nabuwag ng sabi nga’y kasamaan ng ugali ni Angela ang sigabong taglay ng ilan sa kaniyang mga tula bagama’t para sa mga Tabaqueños na hindi siya kilala bilang makata, natabunan ang mga akdang yaon ng mga kuwentong *Angela Buruka*. Maikakawing ang gayong katotohanan, kung tutuusin, sa mga sitwasyon ng ilang manunulat, katutubo man o dayuhan, lalo’t kung pagkalilimiin ang ganitong paghahaka: na maging ang kontradiksiyon ay tila kakabit na ng pagkamalikhain. Nariyan, halimbawa, ang nambubugbog ng asawa sa totoong buhay pero mga ulirang lalaki naman ang laging karakterisasyon sa sariling mga dula. Nariyan ang mga malakas na pagkiling sa mga espiritwal na berso pero napakasekular naman ang sariling pamumuhay. Nariyan din ang halos bukambibig ang literaturang maka-anakpawis pero kontra naman sa maliliit na tao ang retorika ng sariling maiikling kuwento.

Napakahaba pa ng listahan at ayokong magmalinis. Maibibilang din ako sa kanila pagkat may mga akda akong kabaliktaran mismo ng aking nakamihansang moral na perspektibo.



Ikalawa, halos kakambal na ng maraming manunulat ang samot-saring pag-uusisa. Mga pag-uusisa yaon na maikakawing sa mga salik na tulad ng kasarian, ideolohiya, relihiyon, etnisidad at iba pa. Masasabi na isa sa mga litaw sa mga piling tula ni Angela ay ang pag-uusisa sa ilang simbolikal na deskripsiyon ng mga babae noong mga panahong nasisindak pa ang mga mambabasa o kritiko sa mga umano'y bulgar na salita na sinisipat ng akda. Ikinagigimbal din noon ang mga pagtatangkang lumihis sa ilang konserbatibong pamantayang moral. Tila kaswal ang bitaw ng mga simbolikal na deskripsiyong pinangahasan ni Angela; para bang hindi siya supling ng mga pagkamoralistang panahon pagkat ni hindi siya nangimi na isataludtod ang halimbawa'y tungkol sa *querida* o *hymen*. Hindi kataka-taka na may mga feministang pagbasa sa ilan niyang tula na nalimbag noon pang mga dekada '40 at '50 gayong, para sa ilang historyador ng panitikan, nagsimulang umugong ang salitang "feminismo" noon lamang dekada '70. Anupat lumalabas na ayaw ni Angela na mailimita ang kaniyang poetikong imahinasyon sa eksklusibong pagsisiyasat ng feministang kritisismo bagama't hayag ang kaniyang mga liberal na pananaw-mundo hinggil sa babae bilang indibidwal na may kakayahang humulagpos mula sa mga mapaniil na konstruksiyon, kultural man o politikal. At mas lalong hayag ang kaniyang pag-ismid sa umano'y hindi mga kaaya-ayang pagpapahalagang moral sa koleksiyon niyang Poems kaya raw natalo ng *Like the Molave* ni Rafael Zulueta de Costa sa *Commonwealth Literary Awards* noong 1940.

Bilang personal na paglalapat, masasabing kahit papaano'y itinuwid ni Angela ang mga baluktot kong pananaw noon hinggil sa mga akdang likha ng mga babae, higit yaong aking mga patriyarkal na paniniwala't paninindigan, sabihin pang ang akda niyang Soledad, halimbawa, ay hindi naman kinapapalooban ng maigting at tuwirang pagtatanggol sa kapakanan ng pinatutungkulan ng babae bilang persona sa tula.



Ikatlo, seryosong sakripisyo para sa mga seryoso ring manunulat ang paggalugad sa potensiyal ng wika bilang salik ng makikinis na akda: eksaktong mga salita, eksaktong pagpapabulas ng kahit magkakapatong na pagpapakahulugan sa iisang konsepto. Sa puntong ito, mahirap ikaila na may pagkametikuloso si Angela at, tulad ng iba pang pangunahing makata, (sa Ingles man o Filipino, o maging sa partikular na rehiyonal na wika), iniluklok ni Angela ang sining ng pagkikinis ng tula sa ganitong antas: dapat maging hamon sa bawat makata ang pagpapaluwal ng mas malilina at ispesipikong imaheng biswal. Mula sa mga imaheng biswal, itinuring din niyang esensiyal sa ginagamit niyang wika ang sinasadyang pagpapalutang sa musikang hindi umano maihihiwalay

sa intrinsikong kagandahan ng buong tula. Kauna-unawa, kung gayon, ang maaanghang niyang reaksiyon noon sa mga aniya'y buhalhal at sinkopadong pananaludtod. Nakaugat pa rin umano sa disiplina ang lahat—disiplina sa paggamit ng wika upang mapaglabanan ang tukso na abusuhin ang kapangyarihan mismo ng wika lalo't sa pagsasahugis ng anumang abstrakto. Ang nakakatutuwa't nakagagalit: napakabiswal ni Angela maging sa pagmumura sa wikang Bikol. Hindi, halimbawa, makalimutan ni Tia Ebing nang duruin daw siya ni Angela nang minsang makisilong siya sa pamosong *media agua* ng huli:

“Hoy babayeng may gatak-gatak ang buray, siisay ang nagtao saimo nin permiso na magsirong digdi?” (Hoy babaeng may bitak-bitak na puki, sinong nagbigay sa 'yo ng pahintulot na sumilong dito?)

Sa wikang Bikol, lalo't Bikol-Tabaco na kaiba sa iba pang pook sa aming rehiyon, may pagkapekulyar ang gamit namin sa salitang *gatak*. Ito'y mas ispesipikong naglalarawan lamang sa nagbibitak-bitak na sakong (*buol*) ng mga magsasakang kinain na ng putik ang mga paa kaya't *gatak ang buol* ang tawag namin. Masyado pang *generic* para sa amin ang “bitak”. Hindi, halimbawa, maaaring sabihing *gatak-gatak ang daga* upang mangahulugang “*bitak-bitak ang lupa*”; mas dapat ay *baratak-batak ang daga*. Kaya nga, insulto sa bawat Tabaqueña kung siyang pagsasabihang *gatak ang buray* pagkat para na ring pinalalabas na ang kaniyang puki ay sindumi ng sakong na kinain na ng putik. Pinatawad ko na si Angela sa mga gayong pandudusta pagkat marami rin naman sa amin (at sa babae mismo) ang madalas magmura ng tulad ng kay Angela. Ang mahalaga, dahil sa kaniya, mas masigasig at mas maingat ako ngayon sa pag-aaral ng wika pagkat, sabi nga, “mga salita mismo ang nag-uugnay sa bawat nakikitang bakas ng mga di-nakikitang bagay.”



Iba't ibang haka ang aking nabuo nang lalo pang lumala ang pagkukulong ni Angela, at naisip ko tuloy noon na baka magpatiwakal siya. Parang hindi bagay, sa loob-loob ko. Salamat naman at malayo sa kaniyang hinagap ang gayong senaryo. Napalulong lang yata ako sa mga kuwento ng trahedyang nakakabit sa ilang manunulat tulad ng mga Amerikanong makatang sina Sylvia Plath at Anne Sexton. Lingid sa kaalaman ko kung dumaan si Angela sa halimbawa'y matinding depresyon bunga ng kaniyang pagiging *buruka* sa mata ng mga tao. Naapektuhan nga kaya siya? Mukhang hindi pagkat noong ipinagkalat ng mga manang na taga-Brgy. Bacolod na siya umano'y isa ring heretiko kaya raw hindi nagsisimba, nasaksihan ng ilang Tabaqueños ang ganitong tagpo: nang dumaan sa tapat ng *Smith Bell* ang isang prusisyon (para kay *Nuestra Señora de Salvacion*) na kung tawagin nami'y *aurora*, kagyat na pinagsasara ang mga bintanang *capiz* ni Angela. Hindi si Angela ang nagsara ng mga bintana pero ayon sa isang *cantora* ng *aurora*, hindi naman daw mangyayari yaon kung hindi iniutos ni Angela. Lalong nagngitngit ang mga taga-Brgy. Bacolod nang ipinaabot ni Angela sa mga *hermanos* at *hermanas* ng *aurora* na bawal pagtalian ng mga isasabit na banderitas ang kaniyang *media agua*.

Maikakatwiran na mas malamang na isinantabi ni Angela ang lahat ng paninira sa kaniya at, *buruka* man siya o hindi para sa mga Tabaqueños, masisiwalat na nakapaglikha pa rin siya ng ilang bagong akda na hiwalay sa 71 tula na unang inilimbag niya noong 1940 lamang. Inamin niya kay Fernandez, sino ba naman daw ang tatanggi kay Angela. Mapalad pa rin siya, kung tutuusin, pagkat kahit animo’y isa siyang propetang hindi kinilala sa sariling bayan, hindi nga siya tuluyang nabaog ng sarili niyang sining, at hindi siya naglupasay sa sentimentalidad kahit napalayo ng mga makata sa Ingles. Ni wala nga siyang kagatol-gatol sa minsang pagtatanong kung buhay pa raw si Luis Dato, ang kapwa Bikolanong makata at may-akda ng *Filipino Poetry* (1924), ang itunuturing na unang koleksiyon ng mga tulang Ingles dito sa ating bansa.



Paliwanag ni Ariel, kapwa ko Tabaqueño na nakapagtapos sa UP Diliman:

“Buhay pa pala si Angela? Pero parang patay na rin siya dahil ni hindi siya bahagi ng kasaysayan ng Tabaco.”

Wala pa nga akong nababasa ni isa mang lathalain sa amin tungkol mismo sa kaniya. Tulad ng iba pang bayan, napabantog din ang Tabaco sa iba’t ibang kadahilanan. Noong kasikatan ni Nora Aunor, sa amin lang pinag-aagawan ang malutong na *pan de Nora*. Nang pumutok ang Bulkang Mayon noong 1985, parang SARS-infected ang buong bayan: halos lahat ay naka-*protective masks*; nalason pa ang maraming bata sa mga barangay na malapit sa Sabloyon, ang daan patungong Lungsod ng Ligao. Bumandera naman kami sa *Manila Bulletin* nang may umusok sa loob ng *Ziga Cinema*; may nagsisigaw ng “Sunog! Sunog!” kaya’t nagtakbuhan ang mga manonood. May mga nagtalanun pa’t may mga inihagis na bata sa pag-aakalang nag-aapoy na ang buong sinehan. Nakipagdalamhati si Sharon Cuneta matapos niyang malaman na *Bituing Walang Ningning* ang palabas nang maganap ang trahedyo. Halos sambahin naman namin ang kababayang si Sotero Llamas alyas “Kumander Nognog” nang magpakita siya sa plaza matapos isakatuparan ang unang-tigil-putukan sa panahon ni Cory.

Nasaan nga ba si Angela sa lokal na kasaysayan ng aming pook?

Patuloy kong iginigiit na mas makatarungan kung sa amin mismo manggagaling ang isang pagpupugay pagkat makadaragdag ito sa kabuuang identidad ng Tabaco bilang partikular na pook na may sarili ring kultural na kasaysayan.



Maikakawing din dito ang katotohanan na sa bawat kultural na kasaysayan, malaki ang naiaambag ng mga makata sa pagpapakintal ng halos lahat ng nagsasalimbayang elemento ukol sa nakalipas ng isang lokal na pook. Napakahalagang salik, kung gayon, ang gunita at hindi ito dapat ipagmaramot sa mga makata lalo pa’t sila mismo ay may kani-kaniyang termatikong pananagisag alinsunod sa tinaguriang “poetika ng gunita.” Nakapaloob sa “poetika ng gunita” ang pagkagaluno ng sarili—lumitaw, tuwiran man o hindi, ang totoong pagkatao



ng isang makata. Para kay Luigi Serrata, isang Italyanong kritiko, maisasalikop sa totoong pagkatao ng isang makata ang mismong pook na humubog sa pagkataong yaon, at idinagdag pa niya na ang konsepto ng “pook” ay maaaring pumapatungkol sa “heograpiya ng personal na pagtuklas sa anumang uri ng katotohanan.” Para na ring sinang-ayunan ni Italo Calvino, isang Italyanong kuwentista, ang ipinanukala ni Serrata. Batay sa konsepto ng *unicum*, bawat manunula, ayon kay Calvino, ay isang *combinatoria*—isang patotoong samot-saring karanasan, kabilang na rito ang “pook” na saklaw ng imahinasyon ng sinumang manunulat.

Bagama’t malayo sa konteksto ng *To A Lost One* ni Angela ang sinadyang paglimot ng kaniyang mga kababayan sa sarili niyang katauhan bilang makata, tila nagbabanta ang dating sa akin ng mga taludtod niyang ito:

*You shall not forget for I am past forgetting  
I shall come to you again...*



Ayokong isipin ninyo na wala akong ginawa rito kundi ang ibunyag ang, ‘ika nga’y “lihim na buhay” ni Angela Manalang-Gloria. Sinadya ko ring huwag nang pahabain pa rito ang iba pang detalye ukol sa kaniyang pagkamakata na sinaliksik na ng mga piling iskolar at kritiko tulad na lamang ng mga nakapaloob sa Angela Manalang-Gloria: *A Literary Biography* ni Edna Manlapaz. Oo, wala sa aklat na ito—at sa iba pang naunang pag-aaral tungkol sa buhay ni Angela—ang aspekto ng kaniyang pagiging *buruka*. At kung mayroon mang silbi ang aking paggunita sa aspektong yaon, maaaring ito’y ituring na isang pahabol na protesta sa nangyaring selebrasyon noon sa aming lungsod nang umuwi ang kababayan kong *boldstar* na si Aya Medel.

Sikat na raw ang Tabaco dahil kay Aya Medel.



Tatlong linggo bago malagutan ng hininga si Angela, isinulat ko sa kapisang papel ang mga salitang “Maraming salamat sa pagiging inspirasyon!” Ang papel ding yaon ang aking ipinambalot sa batong dalig na ipinukol ko sa kaniyang bukas na bintanang capiz. Samantala, ito ang mabilis na sagot ni Tia Ibing nang ibalita kong patay na si Angela.

“Maray man.” (Buti naman)